

10. Кашкин Н.Д. Воспоминания о Чайковском /Н.Д.Кашкин. – М.: Музыка, 1954, 267 с.
11. Чайковский П.И. Переписка с Н.Ф. фон Мекк / П.Чайковский. В 3-х т. Т. 2. – М.–Л.: Музыка, 1935. – 676 с.
12. Чайковский П.И. Переписка с Н.Ф. фон Мекк / П.Чайковский. В 3-х т. Т. 3. – М.–Л.: Музыка, 1936. – 682 с.
13. Чайковский П.И. Переписка с Н.Ф. фон Мекк/ П.Чайковский.. В 3-х т. Т. 1. – М.–Л.: Музыка, 1934. – 643 с.

Shatkovska I.S., Frytsuk V.M. On the history of the Russian musical pedagogy (on the example of N.A. Rimsky-Korsakov's and P.I. Tchaikovsky's activities).

The article is based on N.Rimsky-Korsakov's and P. Chaikovsky's correspondence, their memories and memoirs. The author describes their pedagogical activities, analyzes their views on the problems of musical education, pays special attention to the textbooks of the composers.

Keywords: N.Rimsky-Korsakov, P.Tchaikovsky, musical education, the Russian school of composition, musical pedagogy, harmony textbook.

Шатковская И.С., Фрицюк В.Н. К вопросу истории развития русской музыкальной педагогики (на примере деятельности Н. А. Римского-Корсакова и П. И. Чайковского).

На материалах эпистолярного наследия, воспоминаний и мемуаров М.Римского-Корсакова и П.Чайковского, рассматривается их педагогическая деятельность, анализируются их взгляды на проблемы музыкального образования и воспитания. Отдельное внимание уделяется учебным пособиям композиторов.

Ключевые слова: Н.Римский-Корсаков, П.Чайковский, музыкальное образование, русская композиторская школа, музыкальная педагогика, учебник гармонии.

УДК 94 (477) «185/192» + 37 (09)

А.В. Кукуруза

СИСТЕМА ДУХОВНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ЖІНОК ПРАВОСЛАВНОГО СПОВІДАННЯ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: СТАТИСТИЧНІ ВИМІРИ

Використовуючи офіційну церковну статистику про духовну освіту доньок православного духовенства, автор статті показує динаміку чисельності учнів навчальних закладів духовного відомства та забезпечення освітнього процесу в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. У статті розмежовуються жіночі училища духовного відомства, які перебували під патронатом російської імператриці, і жіночі училища єпархіального підпорядкування. Хоч організація освітнього процесу мало відрізнялася у цих двох типах училищ, все ж 13 училищ духовного відомства були привілейованими навчальними закладами для дівчат духовного стану. Збільшення кількості учнівського контингенту було переконливим свідченням прагнення духовенства до підвищення освітнього рівня своїх дітей, що відповідало загальним тенденціям суспільного розвитку.

Ключові слова: Обер-прокурор, Духовне відомство, єпархіальні жіночі училища, стипендіатки, інспектор класів, лазаретна наглядачка, почесний блюститель по господарській частині, єпархіальні кошти.

Сучасні умови реформування освітньої галузі, пошуки оптимальних моделей організації освітнього процесу, закономірна стурбованість якістю освітнього рівня молоді у зв'язку із тимчасовим падінням престижності наукової праці неминуче зумовлюють вивчення історичного досвіду організації освіти на усіх етапах нашої історії та серед усіх категорій населення. У ХІХ- на початку ХХ ст. найбільший вплив на суспільну мораль та освіту мала церква. Російська імперія, забезпечуючи Православній церкві панівне становище та державний статус, вимагала від неї виконання функції організатора освітнього процесу. І хоч Православна церква підпорядкувала освіту завданням релігійного виховання, все ж молодь отримувала знання. Про увагу держави і церкви до цього свідчить динаміка чисельності учнів та кількість

Наукові записки

коштів, що виділялися на освіту. Тому актуальним є з'ясування динаміки кількості учнів та вкладених в освітню галузь коштів, як показників зацікавленості держави у створенні собі надійного підґрунтя – вихованих у системі духовної освіти громадян. Це – по-перше, і, по-друге, статистичні виміри системи духовної освіти для жінок свідчить про зростання в кінці XIX – на початку XX ст. суспільного інтересу до освіти в цілому, так як в училищах навчалися, окрім доньок православного духовенства, представниці й інших суспільних станів.

Історіографія означеного питання включає в себе як наукові праці з історії церкви і школи в цілому, так і історичні дослідження регіонального характеру. Так, наприклад, дослідження П. Мілюкова про історію російської культури містить міркування про відносини церкви і школи в цілому [1], О.Андреєва досліджує виникнення та розвиток єпархіальних жіночих училищ в Росії в цілому [2], а Т. Степаненко розглядає жіночі духовні школи в Україні у XIX – на початку XX ст. [3]. Та ці і інші автори публікацій про жіночу духовну освіту не акцентували увагу на статистичних вимірах системи жіночої освіти.

Тому метою даної наукової розвідки є узагальнення та аналіз офіційної церковної статистики, яка характеризує систему духовної жіночої освіти в кінці XIX – на початку XX ст., сформованої Російською Православною церквою. Духовні училища для дівчат православного сповідання були двох видів: привілейовані, що перебували під опікою російської імператриці, та ті, що перебували у єпархіальному віданні. Саме в такій послідовності у статті наводяться відомості про динаміку чисельності жіночих училищ та про їх фінансування.

Жіночих училищ духовного відомства, що перебували під патронатом імператриці, в кінці XIX ст. налічувалось 13. Вони знаходились у таких містах: Казані, Ярославлі, Іркутську, Вільно, Мінську, Царському Селі, Житомирі, Вітебську, Кам'янець-Подільському, Могилеві, Паричах і два в Києві. Ці училища формально керувалися імператрицею, а реально вони підпорядковувались Синоду та частково єпархіальному первосвященнику. Утримання училищ духовного відомства здійснювалось за рахунок спеціальних коштів Синоду, але Київське жіноче училище існувало за рахунок єпархії, як і єпархіальні училища губерній [4, с.291].

Освітній процес в жіночих училищах Духовного відомства і єпархіальних відбувався у відповідності з програмами. Його організатори прагнули того, щоб учениці не просто засвоїли суму знань, а й могли їх використати у житті. Особлива увага зверталась на ознайомлення вихованок, особливо старших класів, з принципами, поняттями, основними ідеями педагогіки, тобто на підготовку їх до самостійної педагогічної діяльності. Узагальнюючи відомості про рівень успішності учениць жіночих училищ, Обер-прокурор Св. Синоду у своєму звіті імператору відзначав, що, наприклад, у 1910-1911 н. р. з усіх навчальних предметів він становив 3,5-4,37 бали за 5-бальною системою.

Уявлення про кількість вихованок жіночих училищ Духовного відомства в кінці XIX – на початку XX ст. можуть скласти такі данні:

Таблиця 1. Кількість вихованок жіночих училищ Духовного відомства в кінці XIX – на початку XX ст.

№ п/п	Назви училищ	Вихованок у 1895 р.				Вихованок у 1901 р.					+/-
		своєкоштных	казеннокоштных	пансіонерок	разом	пансіонерок			приходлящих	разом	
						своєкоштных	казеннокоштных	стипендіаток			
1	Вілинське	82	33	–	115	70	33	12	–	115	0
2	Волинське	163	45	18	226	198	46	19	–	263	+37
3	Іркутське	10	21	52	83	62	21	14	–	97	+14
4	Казанське	56	17	10	83	63	20	10	–	93	+10
5	Київське -1	202	25	17	244	287	–	59	62	408	+164
6	Київське – 2	241	25	35	301	253	–	44	107	404	+103
7	Мінське	47	45	2	94	57	45	3	–	105	+11
8	Могилівське	34	50	131	215	149	40	11	59	259	+44
9	Паричське	56	45	7	108	73	–	57	–	130	+22
10	Подільське	–	45	157	202	158	45	3	–	206	+4

Серія: ІСТОРІЯ

11	Полоцьке	66	30	2	98	62	30	5	–	97	-1
12	Царськосільське	65	94	18	177	68	77	48	–	193	+16
13	Ярославське	75	9	26	110	75	10	29	–	114	+4
	Разом	1097	484	475	2056	1575	367	314	228	2484	+428

Унаочненні для порівняння відомості свідчать про загальну тенденцію зростання попиту на освіту серед дівчат духовного стану. Кількість учениць 13-ти привілейованих жіночих училищ Духовного відомства за п'ять років зросла на 428 осіб. Окрім двох училищ – Віленського та Полоцького – кількість учениць збільшилась у десяти інших. Та найбільшим було зростання двох київських училищ – Київського-1 на 164 особи і Київського-2 на 103 особи. На 44 учениці збільшилось Могилівське училище та на 37 осіб – Волинське. Усі інші мали менший приріст, та, однак, збільшилися.

Звертають на себе увагу показники кількості учениць, що оплачували своє навчання, так звані «своєкошті». Якщо у 1895 році у 13-ти училищах їх налічувалось 1097, то у 1901 році їх було 1575, тобто на 478 дівчат збільшилась кількість тих, хто прагнув здобути освіту навіть за власні кошти. Найбільше таких виявилось у першому Київському училищі – 287 (на 85 більше, ніж у 1895 р.), у Могилівському – 149 (на 115 більше, ніж у 1895 р.), у Подільському – 158 (а у 1895 р. таких не було).

Щодо учениць, котрі навчалися за казенні кошти, то прослідковується тенденція зменшення їх кількості. В цілому по 13-ти училищах їх кількість зменшилась на 117 осіб (з 484 до 367-ми осіб). В обох Київських училищах та в Паричському не стало казенного утримання, на 10 зменшився цей показник у Могилівському училищі та на 17 у Царськосельському.

З'явилась така категорія учениць як «приходящі», тобто ті, що мешкали з батьками, або у родичів, і не перебували на пансіоні. Їх стало 228 осіб і розподілилися вони між двома Київськими та Могилівським училищами.

Можна порівняти названі показники по 11-ти училищах і стосовно 1914 року. Здійснені нами підрахунки виглядають так:

Таблиця 2. Кількість вихованок жіночих училищ Духовного відомства в 1914 р.

№ п / п	Назви училищ	Вихованок у 1895 р.				Вихованок у 1901 р.					Вихованок у 1914 р.						+/-		
		Своєкоштних	Казеннокоштних	Пансіонерок	Разом	Своєкоштних	Казеннокоштних	Стипендіаток	Приходящих	Разом	Своєкоштних	Казеннокоштних	Стипендіаток	Напівказен. утриман.	Напівстипендіатки	На спец. спарх. кошти	Разом	1901 р.	1914 р.
1	Віленське	82	33	–	115	70	33	12	–	115	69	33	13	–	–	–	115	0	0
2	Волинське	163	45	18	226	198	46	19	–	263	160	64	8	12	2	12	258	+37	-5
3	Іркутське	10	21	52	83	62	21	14	–	97	69	21	22	–	17	21	150	+14	+53
4	Казанське	56	17	10	83	63	20	10	–	93	110	48	13	2	–	–	173	+10	+80
5	Мінське	47	45	2	94	57	45	3	–	105	142	45	3	–	–	–	190	+11	+85
6	Могилівське	34	50	131	215	149	40	11	59	259	175	50	2	–	–	10	237	+44	-22
7	Паричське	56	45	7	108	73	–	57	–	130	144	3	10	–	–	33	190	+18	+60
8	Подільське	–	45	157	202	158	45	3	–	206	126	45	12	–	–	27	210	+4	+4
9	Полоцьке	66	30	2	98	62	30	5	–	97	130	29	22	2	3	–	186	-1	+89
10	Царсько-сільське	65	94	18	177	68	77	48	–	193	65	102	29	30	3	–	229	+16	+36
11	Ярославське	75	9	26	110	75	10	29	–	114	193	14	20	–	12	–	239	+4	+125
	Разом	654	434	423	1511	1035	367	211	59	1672	1383	454	154	46	37	103	2177	+161	+505

З наведених даних видно, що і на початку XIX ст. продовжує збільшуватись кількість учениць в жіночих училищах. Значно збільшилися Ярославське, Полоцьке, Мінське,

Наукові записки

Казанське, Іркутське училище, що свідчило як про бажання доньок духовенства отримати освіту, так і про успіхи державної політики зміцнення позицій Православної церкви у віддалених регіонах імперії. Стосовно фінансування жіночої освіти, то очевидно є тенденція збільшення кількості «своєкоштных» учениць та стипендіаток. Це ще раз підкреслює прагнення духовенства дати освіту своїм дітям навіть і за власний кошт.

У 1913-1914 н.р. в 11-ти жіночих училищах духовного відомства, що перебували під опікою російської імператриці, навчалось 2 177 осіб, для навчання і виховання яких було залучено 218 осіб. З усіх категорій вихованок найбільше було тих, що навчалися за власні кошти – 1383 дівчини. На казенному утриманні перебували 454 вихованки. У цьому навчальному році випускниць було 220 осіб і найбільша кількість з них – 88 осіб – пішли вчителювати в навчальні заклади Духовного відомства. Майже стільки ж – 84 особи – стали вчительками в школах інших відомств. І тільки 48 випускниць продовжували освіту в інших навчальних закладах. Отже, з впевненістю можна твердити, що вказані училища, як привілейовані навчальні заклади, готували учительські кадри переважно для шкіл Духовного відомства.

Керівний та педагогічний корпус жіночих училищ Духовного відомства у 1913-1914 н. р. складала 1218 осіб. В училищах навчалось 2177 вихованок, з яких: 454 були на казенному утриманні, 46 – на напівказенному, 103 утримувались єпархіальними коштами, 154 особи були стипендіатками, 37 – напівстипендіатками. Усі решта навчалися і виховувались за батьківські кошти [5, с.240].

Та окрім 13-ти привілейованих духовних училищ функціонували звичайні жіночі училища для доньок православного духовенства. Вони перебували у віданні духовенства єпархій, тому і називались єпархіальними. Їх кількість у різні роки була різною, але у означених нами хронологічних межах складала від 40 до 72.

У 1887-1888 н. р. єпархіальних жіночих училищ було 40. З них 31 училище мали шестикласний склад з річними курсами в кожному класі, 4 – трикласний склад з дворічними курсами і 5 – поступово переходили на шестикласну структуру [6, с.318].

У 1893 -94 н. р. діяло вже 49 єпархіальних духовних училищ. У них навчалось 12 413 дівчат, в т.ч. 10 451 особа з духовного стану, що становило 84,1%, і 1962 (15,8%) представниць інших суспільних станів. 9883 (або 79,6%) училищні вихованки мешкали в гуртожитках, а решта значились «приходящими» і жили з батьками чи родичами.

На повному єпархіальному утриманні перебувало 3 179 вихованок (25,6%) на половинному – 447, або 3,6% і 576 осіб (4,6%) утримувались в училищах за рахунок заснованих благочинниками стипендій.

Для проходження старшими ученицями педагогічної практики при 28-ми училищах діяли експериментальні школи, які були влаштовані за зразком церковно-парафіяльних. При 5-ти училищах діяли недільні школи, а при 4-ох існували приюти для малолітніх дітей.

Про затребуваність цієї ланки освіти свідчило те, що в 19-ти училищах, аби не переповнювати класи, відкрито паралельні. Усього налічувалось 56 паралельних відділень, що порівнювалось до 9-ти самостійних училищ.

Утримання в 1893-94 н. р. 49-ти жіночих єпархіальних училищ обійшлося в 1 870 000рублів [7, с.334].

У 1895- 96 н. р. єпархіальних жіночих училищ було вже 51. При 21 училищі існували паралельні, класи, яких налічувалось уже 68. Вихованок налічувалось 13617, що на 1204 більше, ні у минулому навчальному році. Соціальний склад учениць був таким: 11536 (84,7%, майже як і в попередньому році) осіб складали представниці духовного стану і 2040 (14,98%) осіб представляли інші суспільні стани. Із загальної кількості учениць 10 856 (79,7%) були забезпечені училищними гуртожитками, а 2761 (20,2%) особа мешкали з батьками чи родичами. На 214 осіб, у порівнянні з минулими навчальним роком, збільшилась кількість тих, хто перебував на повному єпархіальному утриманні. Їх було 3 393 особи, або 24,9%. Стипендіаток було 790 осіб, 750 дівчат перебували на половинному утриманні, 5 923 мешкали в училищних гуртожитках як власнокоштні пансіонерки.

Збільшення кількості учениць вело до розширення училищ, відкриття паралельних класів і , закономірно, збільшення коштів на їх утримання. У 1893-94 н .р. це було 1 870 000 руб., в 1895-96 н. р. – 2014039 руб., в 1896-97 н. р. – 2 214 878 рублів [8, с. 201].

У 1900 р. епархіальних жіночих училищ було 53. В них навчалось 16021 учениця, з яких – 14 235 із духовного і 1786 з інших станів, що становило відповідно – 88, 8% і 12, 5%. Найбідніші учениці в кількості 3662 були на повному епархіальному утриманні, а 990 – на половинному. Окрім того, 868 учениць утримувались в училищах за рахунок заснованих благочинних стипендій. На фінансування епархіальних жіночих училищ витрачено 2 368 442 руб. 45 копійок [9, с. 298].

Новим у роботі жіночих епархіальних училищ було те, що попри традиційні навчальні предмети, в усіх училищах введені рукоділля та музика, а в 7-ми училищах – іконопис та малювання. В деяких училищах вивчалось садівництво і огородництво, а також основи гігієни. Ще в деяких училищах запроваджувалось чергування учениць в лікарні, як правило, при прийомі хворих. Чергові учениці під керівництвом лікаря робили перев'язки, промивали рани, готували деякі ліки. До того ж відмічалось, що усе це робилось з великим старанням.

У 1911-1912 н. р. епархіальних жіночих училищ налічувалось вже 68, а з приєднанням до них 1-го і 2-го Київських жіночих училищ Духовного відомства, які, маючи таку назву і перебуваючи як інші 11 жіночих училищ Духовного відомства під опікою імператриці Марії Федорівни, керуються загальним статутом епархіальних жіночих училищ, разом числились 70. З них 63 училища мали повний шестикласний склад. При 47 училищах діяв VII додатковий педагогічний клас. Основних класів налічувалось 471, паралельних 204 при 41 училищі. Всього ж основних і паралельних класів налічувалось 675.

В училищах навчалось 26 512 осіб. Серед них було: 26 316 (99,3%) – «русских», 187 (0,7%) – «инородцев» і 9 осіб іноземців [10, с. 267]. З 26 316 «русских», дітей духовенства було 23 580 осіб (89,6%) і 2736 (10,4%) осіб представляли інші суспільні стани.

Училищними гуртожитками були забезпечені 21 555 осіб, або 81, 3% учениць. З батьками і родичами проживали 3 447 учениць (13,0%), винаймали житло 1510 осіб. На повному епархіальному утриманні було 5 316 осіб (20,0%), на половинному – 1024 особи, інші види допомоги від духовенства мали 918 осіб, на кошти благодійників утримувались 926 учениць. А 18328 осіб (69,1%) навчались за власні кошти.

Навчально-виховний процес у 1911-1912 н. р. забезпечувало 2187 осіб і 87 лікарів. Серед них викладачів обов'язкових предметів було 826, виховного персоналу – 898 і викладачів не обов'язкових предметів – 308.

Випускниць епархіальних жіночих училищ у 1911-1912 н. р. налічувалось 3192 особи. З них учителювати в церковнопарафіяльні школи пішли 900 осіб (28,1%), учителями земських і міністерських шкіл стало 547 осіб (17,1%) і для продовження навчання у вищі світські навчальні заклади вступило 139 осіб (3,3%). Таким чином, майже третина випускниць поповнили ряди вчителства церковнопарафіяльних шкіл і значна частина стала вчителями державних та земських шкіл.

У 1913-1914 н. р. епархіальних жіночих училищ налічувалось 72. Окрім вивчення обов'язкових предметів, в багатьох училищах викладались і не обов'язкові. Як правило, це були нові мови та музика. Але у 2-х училищах вивчалася латинська мова, у 3-х – історія мистецтв, у 6-ти – історія іноземних літератур, в 4-х – «инородческие языки», у 4-х – хімія, у 6-ти – сільське господарство, садівництво та городництво і т. д. Стан жіночих училищ Духовного відомства та епархіальних у морально-релігійному відношенні за звітний рік можна вважати цілком задовільним, – підкреслювалось у звіті Обер-прокурора Св. Синоду імператору [11, с. 245]. Спільними зусиллями вихователів та учителів в учениць створювався та підтримувався релігійно-моральний світогляд. Вихованки сумлінно виконували свої релігійно-моральні обов'язки, прагнучи розвивати в собі добрі навики. Цьому сприяв як сам устрій училищного життя, так і встановлені в училищах порядки. Щоденні загальні вранішні та вечірні молитви, обов'язкова присутність на богослужіннях в училищних храмах, участь у читанні і співі на кліросі, дворазове, а у деяких училищах і триразове виконання християнського обов'язку сповіді та св. причастя – усе це сприяло утвердженню необхідної для учениць релігійності.

Окрім організації навчального процесу та турбот про фізичний розвиток вихованок, в обов'язки адміністрації входило і влаштування дозвілля та відпочинку дівчат. З цією метою в багатьох училищах проводились літературно-музично-вокальні вечори та різноманітні читання, які окрім задоволення, сприяли розвитку естетичного смаку, привчали учениць до правильної та виразної передачі художніх творів, до вміння вести себе в товаристві. Значними

подіями в житті вихованок училищ були урочистості з нагоди дня народження імператриці. Пізнавальний інтерес та позитивні емоції викликали паломництва та екскурсії, які, як правило, здійснювалися до великих монастирів.

Таким чином, система духовної освіти для дівчат православного сповідання в кінці XIX – на початку XX ст. активно розвивалась. Як свідчать систематичні показники, чисельність учениць і привілейованих жіночих училищ, і єпархіальних невинно зростала. Окрім чинників об'єктивного характеру (демографічних, соціальних тощо,) це зумовлювалось як зацікавленням держави (підготовка учительських кадрів, відповідного спрямування сімейне виховання та ін.), так і збільшенням суспільного інтересу до поширення освіти.

Статистичні виміри системи жіночої освіти варто поглибити, так як подібні дослідження у ширших хронологічних межах уможливають виділення особливостей освіти жінок, ілюструватимуть державну політику в освітянській сфері та й, загалом, доповнять загальну характеристику соціально-культурного процесу певного відтинку історії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Милуков П. Очерки по истории русской культуры. /П. Милуков // – СПб., 1905. – Ч. II: Церковь и школа (вера, творчество, образование). – 402 с.
2. Андреева Е.А. Возникновение и развитие епархиальных женских училищ в России (середина XIX – начало XX века): дис. ... канд. пед. наук. / Е.А. Андреева. – М., 2000. – 21 с.
3. Степаненко Т.В. Жіночі духовні школи в Україні у XIX – на початку XX ст.: шлях від елементарної до педагогічної освіти / Т.В. Степаненко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2007. – Вип. 13 – С.184-196
4. Казьмирчук М.Т. Соціально-економічний розвиток Київської губернії (1861-1197 р.р.): Монографія. / М.Т. Казьмирчук. – К., 2011. – 399с.
5. Всеподданейший отчет за 1914год / Обер–прокурор Святейшего Синода К. Победоносцев по ведомству православного исповедания. – Петроград: Синодальная типография, 1916.– 328, 240 с.
6. Всеподданейший отчет за 1888 – 1889 годы / Обер–прокурор Святейшего Синода К. Победоносцев по ведомству православного исповедания. – СПб.: Синодальная типография, 1891.– 474, 318 с.
7. Епархиальные женские училища // Всеподданейший отчет за 1893– 1894 годы / Обер–прокурор Святейшего Синода К. Победоносцев по ведомству православного исповедания. – СПб.: Синодальная типография, 1891.– 474, 334 с.
8. Всеподданейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода за 1892-1893 г. СПб.: Синод, тип., 1895. – 601, 201с.
9. Всеподданейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1892-1893 г. – С.298// Епархиальные женские училища. – С.298-304
10. Всеподданейший отчет. за 1910 г. СПб.: Синод, тип., 1913. – 338, 267 с.
11. Всеподданейший отчет за 1914год / Обер–прокурор Святейшего Синода К. Победоносцев по ведомству православного исповедания. – Петроград: Синодальная типография, 1916.– 328, 245 с.

Kukuruza A.V. The system of theological education for women of Orthodox confession in the late XIX – early XX centuries: statistics.

The author uses official statistics on religious education of the Orthodox clergy daughter to show the dynamics in the quantity of clerical departments students and educational process maintenance in the late XIX – early XX centuries. The article delineates female colleges of spiritual authority under the patronage of the Empress and female colleges of the eparchial subordination. Although the organization of educational process was only slightly different in the two types of schools, 13 schools of spiritual authority were privileged schools for clerical girls. The increase in the number of students was convincing evidence of the desire of the clergy to improve the educational level of their children, which reflects the general trend of social development.

Key words: ober-prosecutor, Spiritual authority, the Eparchial Women's College, scholarship students, inspector of classes, matron of infirmary, honorary keeper of the economic department, the eparchial funds.

Кукуруза А.В. Система духовного образования для женщин православного исповедания в конце XIX – начале XX вв.: статистические измерения.

Используя официальную церковную статистику о духовном образовании дочерей православного духовенства, автор статьи показывает динамику численности учащихся учебных заведений духовного ведомства и обеспечения образовательного процесса в конце XIX – начале XX века. Дает отдельную характеристику женским училищам духовного ведомства,

.....
которые находились под патронатом русской императрицы, и женским училищам епархиального подчинения. Хотя организация образовательного процесса мало отличалась в этих двух типах училищ, все же 13 училищ духовного ведомства были привилегированными учебными заведениями для девиц духовного состояния. Увеличение количества ученического контингента было убедительным свидетельством стремления духовенства к повышению образовательного уровня своих детей, что соответствовало общим тенденциям общественного развития.

Ключевые слова: Обер-прокурор, Духовное ведомство, епархиальные женские училища, стипендиатки, инспектор классов, лазаретна надзирательница, почетный блюститель по хозяйственной части, епархиальные средства.

УДК 94(477)"18"+268

М.М. Янчук

ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС У ПОЧАТКОВИХ ЦЕРКОВНИХ ШКОЛАХ ХІХ СТ.

У статті показані особливості освітнього процесу в церковнопарафіяльних школах ХІХ століття. Підкреслюється, що не дивлячись на основне завдання школи – озброєння учнів знаннями, основною метою початкових церковних шкіл визначалося релігійне виховання, що розумілось тоді як формування релігійного світогляду та відданості самодержавству. Звертається увага на те, що, вирішуючи для себе таке важливе питання, уряд не планував виділення коштів для цього. Відкриття початкових церковних шкіл було визначене як обов'язок парафіяльного духовенства, а матеріальне забезпечення цієї справи покладалося на міські та сільські товариства.

Ключові слова: церковнопарафіяльні школи, православне духовенство, релігійне виховання, Обер-прокурор, Святійший Синод, законовчитель.

Сучасні виклики щодо реформування освітянської сфери закономірно актуалізують дослідження історичного досвіду функціонування системи освіти в минулому. У ХІХ ст. теж мали місце спроби реформувати освіту. Правда, завдання були дещо іншими, але мотиваційні чинники, реформаторські потуги та державна освітня політика заслуговують на увагу та вивчення. Тоді, як і тепер, на хвилі суспільних вимог держава змушена була повернутися до проблем школи в цілому. Але започаткувавши реформи, державна влада переклала значну частину питань на Православну церкву, яка, як надто заполітизована, мету освітнього процесу трактувала відповідно до своєї ролі в суспільстві. Відповідно до формулювання мети здійснювались і перетворення у системі шкільної освіти.

Проблема ролі Православної церкви в культурно-освітніх процесах ХІХ ст. має доволі велику історіографію. У наукових працях В.Й. Борисенка [1], С.П. Стельмах [2], С.О. Гладкого [3], В.Денисенка [4] та ін. викладено результати досліджень місця і значення Православної церкви в освітній сфері, висвітлюється державна політика щодо шкільної освіти, показана діяльність православного духовенства щодо організації шкільної мережі тощо. Чимало публікацій присвячено регіональним аспектам освітньої діяльності православного духовенства. У полі зору дослідників був і навчальний процес в церковних школах. Але організація навчального процесу в значній мірі залежала від основної освітньої мети. А дослідження цього аспекту ще не можна вважати завершеним.

Тому завданням автора даної статті було увиразнення процесу реформування системи початкової церковної освіти в ХІХ столітті з акцентуванням уваги на формулюванні основної освітньої мети.

Традиційно склалося так, що саме православне духовенство з усіх освічених суспільних станів найтісніше спілкувалося з простим людом. Виконання функцій духовенства – церковнослужіння, проповідницька діяльність – значною мірою залежало від рівня освіченості народу. Безбожність та забобонність більш притаманні неграмотним людям. Тому, з метою полегшення виконання своїх обов'язків, духовенство було зацікавлене і піклувалося поширенням освіти. Та у процесі одержавлення церкви освіта, як процес опанування певними